

Mr. sc. Omer ZULIĆ
JU Arhiv Tuzlanskog kantona
omer.arhiv@gmail.com

1.01 *Izvorni naučni rad/Original scientific article*
UDK/UDC: 94:343.3:929Kulović(497.6 Tuzla)"1941/1945" (093)

SUĐENJE SEAD-BEGU KULOVIĆU¹ - nepravda s tragičnim ishodom -

Apstrakt: *Pitanje sudbine Sead-bega Kulovića u proteklom periodu nije naročito zaokupljalo pažnju naučne javnosti Tuzle. To je donekle i razumljivo, jer bi u periodu socijalističke Jugoslavije, otvaranje i istraživanje ovog pitanja od strane historičara bilo tretirano kao hereza. Tek padom socijalizma, odnosno raspadom Jugoslavije, historičari su mogli, pristupiti istraživanju i osjetljivih tema, koje u komunističkoj, ideološki obojenoj Jugoslaviji nisu smjeli. Dakle, nakon presude Vojnog suda Grada Sarajeva, kojom je Sead-beg Kulović osuđen na smrt strijeljanjem, jula 1945. godine, ovo pitanje nije istraživano niti otvarano narednih više od sedam decenija. Nezainteresiranost naučne javnosti za istraživanje ovog pitanja, dovelo je često do pogrešnih interpretacija o životu i smrti Sead-bega Kulovića. Čak su neki od autora radova koji su se donekle dotakli pitanja sudbine Sead-bega Kulovića, neargumentirano i ne činjenično tvrdili da je ubijen bez suđenja. S druge strane, iako je suđeno Sead-begu Kuloviću i donijeta presuda, to apriori ne znači da je Sead-beg stvarno kriv za ono što mu se u presudi stavljalo na teret. Naime, treba uzeti sveukupne okolnosti u kojima je suđeno Sead-begu Kuloviću, na koncu Drugog svjetskog rata, kada su, često bez ikakve dokazane krivice, vršena pogubljenja. Ali, i takva presuda, istraživaču daje odgovore na mnogobrojna pitanja, a prije svega na odnos tadašnje, komunističke vlasti prema neistomišljenicima, pogotovo ako su ti neistomišljenici bili enormno bogati, kakav je slučaj sa Sead-beg Kulovićem. Stoga se autor rada odlučio da otvaranjem ovog pitanja potakne naučnu javnost na istraživanje svih detalja vezanih za Sead-bega Kulovića u periodu Drugog svjetskog rata. Rad nema pretenzije da donese konačne zaključke vezane za ovo pitanje, već da iznese nove do sada nepoznate činjenice, te da ukaže na određene kontradiktornosti i nedosljednosti postupka tadašnje komunističke vlasti prema Sead-begu Kuloviću. Odnosa, koji je rezultirao pogubljenjem istaknutog i uglednog Bošnjaka, Sead-bega Kulovića, te konfiskacijom cjelokupne njegove*

¹ Rad je izlagan na Naučnom skupu pod nazivom: *Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine*. Naučni skup je održan na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, 16-17.11.2017. godine u organizaciji Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

imovine, što je vjerovatno i bio glavni i najveći razlog i motiv sudskog procesa protiv Sead-bega Kulovića.

Ključne riječi: *Sead-beg Kulović, Tuzla, Drugi svjetski rat, NDH, vojni sud, presuda, strijeljanje, konfiskacija.*

THE TRIAL OF SEAD-BEG KULOVIĆ - An injustice with a tragic outcome -

Abstract: *The question of the fate of Sead-beg Kulović in the past period has not particularly attracted the attention of the academic community in Tuzla. This is somewhat understandable, as during the period of socialist Yugoslavia, historians addressing and researching this issue would have been treated as heretics. Only after the fall of socialism and the dissolution of Yugoslavia were historians able to approach the investigation of sensitive topics that, in communist, ideologically colored Yugoslavia, they were forbidden to explore. Therefore, after the verdict of the Military Court of Sarajevo, which sentenced Sead-beg Kulović to death by firing squad in July 1945, this issue remained unexplored and untouched for more than seven decades. The lack of interest from the academic community in researching this matter often led to incorrect interpretations about the life and death of Sead-beg Kulović. Some authors who somewhat touched upon the question of Sead-beg Kulović's fate even made unsubstantiated and unfounded claims that he was killed without trial. On the other hand, although Sead-beg Kulović was tried and a verdict was issued, this does not automatically mean that Sead-beg was actually guilty of what was alleged in the verdict. Namely, all the circumstances surrounding the trial of Sead-beg Kulović, at the end of World War II, when executions were often carried out without proven guilt, need to be taken into account. However, such a verdict still provides researchers with answers to numerous questions, primarily about the attitude of the then communist government towards dissenters, especially if those dissenters were extraordinarily wealthy, as was the case with Sead-beg Kulović. Therefore, the author of the paper decided to raise this issue in order to encourage the academic community to research all the details related to Sead-beg Kulović during World War II. The paper does not aim to draw final conclusions on this matter, but rather to present new, previously unknown facts and to point out certain contradictions and inconsistencies in the actions of the then communist government towards Sead-beg Kulović. This relationship ultimately resulted in the execution of the prominent and respected Bosnian, Sead-beg Kulović, and the confiscation of all his property, which was likely the main and greatest reason and motive for the legal process against Sead-beg Kulović.*

Key words: *Sead-beg Kulović, Tuzla, World War II, NDH, military court, verdict, execution by firing squad, confiscation.*

Uvodne napomene

Postupci pobjedonosne partizanske vojske, u euforiji izvjesne nadmoći nad ratnim neprijateljem, rezultirali su brojnim (izvan)sudskim pogubljenjima ljudi koji su ulazili u rastegljivu kategoriju narodnih neprijatelja, često bez ikakve dokazane krivice koja bi prelazila okvire ideološkog neslaganja s NOP-om i njegovim komunističkim vođstvom.² Različita suđenja brojnim „državnim i narodnim neprijateljima” bila su dio procesa nove komunističke vlasti. Organiziranje sudskih procesa pokazatelj je nastojanja novih vlasti da se prekinu pojave likvidiranja bez sudskih presuda, a takvih slučajeva bilo je u Bosni i Hercegovini, naročito tokom 1945. godine. Osim suđenja pred Sudom narodne časti, čije su presude bile u funkciji moralne diskvalifikacije onih koji su saradivali s neprijateljem tokom rata, važna suđenja su 1945. organizirana pred vojnim sudovima.³

Krajem Drugog svjetskog rata i neposredno nakon toga Bošnjaci su bili izloženi brojnim pritiscima. Značajan broj uglednih Bošnjaka proglašen bio je “državnim neprijateljem”, čime su stvoreni uslovi za njihovo proganjanje, te provođenje mjera konfiskacije i eksproprijacije njihove imovine. Torturi i raznim pritiscima bili su podvrgnuti Bošnjaci uglednici, bogati pojedinci, koji su bili u nemilosti nove vlasti. Najdrastičniji primjer brutalnosti nove vlasti, odnosno partizana, viđen je prilikom njihovog prvog ulasku u Tuzlu, oktobra 1943. godine, kad su stradali brojni uglednici Tuzle, koji su označeni kao neprijatelji NOP-a. Obračun sa uglednim Bošnjacima Tuzle i tuzlanske regije intenziviran je krajem i nakon okončanja Drugog svjetskog rata.⁴

² Adnan Jahić, *Između čekića i nakovnja Bosanskohercegovački muslimani (Bošnjaci) u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)*, Zagreb 2023, 616. (dalje: A. Jahić, *Između čekića i nakovnja*).

³ Husnija Kamberović, *Osuđeni na smrt u Bosni i Hercegovini 1945-1949. godine*, Sarajevo 2012, 8. (dalje: H. Kamberović, *Osuđeni na smrt*). Autor navodi popis od 564 osobe osuđene na smrt, s tim da popis nije konačan, jer kako navodi autor, on je naveo samo imena za koja je tačno mogao utvrditi sve informacije i za koje je imao uvid ne samo presudu na smrt, nego i zapisnik sa izvršenja kazne. U navedenoj publikaciji nije navedeno ime Sead-bega Kulovića.

⁴ O stradanjima Bošnjaka u Tuzli i tuzlanskoj regiji krajem i nakon Drugog svjetskog rata vidjeti više: Izet Šabotić, *Položaj Bošnjaka na širem tuzlanskom području neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: *Zbornik radova/Naučni skup „Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu“*, Sarajevo 24. novembar 2011, Sarajevo 2012. (dalje: I. Šabotić, *Položaj Bošnjaka*). Dostupno i na: <https://pdfcoffee.com/izet-abotić-položaj-bonjaka-na-irem-tuzlanskom-podruju-neposredno-nakon-drugog-svjetskog-rata-pdf-free.html> (Pristup: 18.10.2024). Autor takođe donosi značajne činjenice o ubistvima i nakon 1944. godine, ne samo u Tuzli nego i Bijeljini, Zvorniku, Gračanici i drugim mjestima. Između ostalog autor navodi: Nakon ulaska partizana u Tuzlu 1944. godine, zaslugom vlade Popovića, osvjedočenog neprijatelja Bošnjaka, ubijeno je nekoliko uglednih Tuzlaka, među kojima i advokat dr. Bahrija Kadić, te Sulejman Omazić, Sakib Ibrišimović i drugi aktivni članovi muslimanskih kulturnih društava “Senat”, “Bosna” i “Narodna uzdanica”. I bijeljinski

Sead-beg Kulović, sin Esada, bio je jedini potomak ugledne loze Kulovića. Tuzlanski posjednik, istaknuti član „Narodne uzdanice” (predsjednik MO Tuzla) i gradonačelnik Tuzle, od 1941-1942. godine. U proteklom periodu, naročito za vrijeme socijalističke Jugoslavije, pitanje okolnosti i sudbine Sead-bega Kulovića, nije bilo predmet posebnog naučnog istraživanja. Pa i u novije vrijeme ovo pitanje nije u značajnijem obimu pobilo interes naučne javnosti za detaljnija istraživanja.⁵ Osuđen je i strijeljan 1945. godine, a cjelokupna njegova imovina je konfiskovana. Iako su okolnosti i pravi razlozi njegovog strijeljanja u proteklom periodu izazivali sumnju kod određenog kruga ljudi, pa i naučne javnosti, to pitanje nikada nije do kraja rasvijetljeno. Razlog tome leži u činjenici da je sačuvano vrlo malo izvora i dokumenata koji svjedoče o tom periodu, njegovom djelovanju i angažmanu. S druge strane otvaranje i istraživanje tog pitanja u ranijem, socijalističkom periodu nije bilo poželjno, zbog moguće represije tadašnje vlasti prema potencijalnim istraživačima tog pitanja. Danas, nažalost možemo konstatovati, da je protokom tolikog vremenskog perioda, nemoguće naći nekog savremenika tih dešavanja, koji bi bar svojim sjećanjima dao neke značajne informacije o tom pitanju. U svakom slučaju, puno je nerazjašnjenih okolnosti njegove optužnice i strijeljanja.

U Arhivu Tuzlanskog kantona čuva se kompletan spis koji sadrži prepis presude, kao i kompletnu dokumentaciju vezanu za konfiskaciju njegove imovine. Ista do sada nije korištena od strane istraživača, tako da će se u ovom radu, po prvi puta naći i određeni detalji vezani za predmetnu arhivsku građu. Naime, u dosadašnjim naučnim osvrtima, bila je dilema da li je uopće suđeno Kuloviću, do tvrdnji da je strijeljan bez suđenja.⁶ Ako ništa drugo, u ovom radu će biti otklonjene bar te dileme, te će primjenom određenih historijskih metoda biti ukazano na određene kontradiktornosti vezane za slučaj Sead-bega Kulovića i njegove „krivice”.

gradonačelnik Hasan-aga Pašić našao se na udaru komunističke vlasti. Država je izvršila eksproprijaciju njegovih velikih zemljišnih posjeda. U Bijeljini su optuženi i označeni kao “državni neprijatelji” i drugi ugledni građani, poput: Hivze Salihbegovića, Jusuf-age Hadžisalihovića, Hasana Lagumdžije, te Hasan-bega Hadžića iz Trnave. Njihova imovina je konfiskovana.

⁵ O Sead-begu Kuloviću pisali su: Adnan Jahić, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla 1995, 22; Salih Strašević, Dobri beg Kulović, *Baština sjeveroistočne Bosne*, broj 5, Tuzla 2012. Značajne informacije daje nam i Vera Mujbegović u knjizi: *Tuzla moje mladosti, nostalgična pripovest*, Tuzla 2016. (dalje: V. Mujbegović, *Tuzla*). O Kulovićima nam korisne informacije daje i rad historičara Kamberovića i to: Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878-1918. godine*, Sarajevo 2003. (dalje: H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi*).

⁶ <https://akos.ba/dramaticna-historija-bosnjaka-smrt-sead-bega-kulovica/>. Autor teksta Sudbin Musić, tvrdi da je Kulović „ubijen bez suda”.

Opće naznake o Sead-begu Kuloviću

Sead-beg Kulović rođen je 1897. godine, od oca Esad-bega⁷ i Rašidehanume Gradašćević.⁸ U Tuzli je završio gimnaziju, a visoku poljoprivrednu školu u Beču. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Sead-beg je, kao aristokratski sin, vojnikovao pri jednom visokom štabu. Bogat, lijep, uglađen, ljubitelj bečko-peštanskih teferiča i žena, rado je priman u najodabranija oficirska društva.⁹ Bio je od glave do pete uglađen, ispeglan i besprekoran, što je bilo sraslo sa njim, a ne vještački nakalemljeno.¹⁰

Bio je istaknuti član društva „Narodna uzdanica”.¹¹ Naime, iako je mjesni odbor društva „Narodna uzdanica” u Tuzli osnovan relativno kasno, tek 1929. godine, istinsko i sadržajno djelovanje otpočelo je tek sredinom tridesetih godina, posebno nakon dolaska pod patronat Sead-bega Kulovića, koji je bio predsjednik Mjesnog odnora „Uzdanice” od 1936. godine, te dugogodišnji član Glavnog odbora u Sarajevu.¹² Bio je član Glavnog odbora u vremenskom periodu od 1938. do 1944. godine.¹³

Po svojoj prirodi Kulović je bio čovjek aristokratskih manira.¹⁴ Ženio se više puta. Poslije kratkog braka sa Nelom iz Sarajeva, o kojoj se malo zna, oženio

⁷ Esad ef. Kulović, rođen je 1854. godine. Umro je 1917. godine u 64. godini života, a ukopan na porodičnom mezarju u Sarajevu. Najmarkantnija ličnost u svoje doba, vrlo oštrouman, dobro se snalazio u životu. *Kalendar Narodna uzdanica* 1935, Godina III, Islamska dionička štamparija, Sarajevo 1934, 138, 139. Govorio je turski, arapski, perzijski i francuski jezik. Studirao je u Stambolu i Švajcarskoj. Osnivač Samostalne muslimanske stranke, a od 1905-1910. godine bio gradonačelnik Sarajeva. Godine 1913, ponovo je izabran za gradonačelnika, ali nije prihvatio. Bio je vlasnik velikih posjeda, a svojom ženidbom sa Rašide-hanumom Gradašćević udvostručio je svoje imanje dodavši mu kuće i imanje Tuzlića, i miraz imanje na Malinama i nekoliko kuća u Tuzli koje je Rašide-hanuma naslijedila od svoje tetke Tahire-hanume Tuzlić. Salih Strašević, Dobri beg Kulović, *Baština sjeveroistočne Bosne*, broj 5, Tuzla 2012, 133. (dalje: S. Strašević, *Beg Kulović*).

⁸ Rašide-hanuma, bila je rodom iz Gradačca, iz znamenite porodice Gradašćević. Njena tetka Tahira-hanuma Tuzlić, ostavila joj je na poklon imanje na Malinama i kuće u Tuzli. V. Mujbegović, *Tuzla*, 217.

⁹ S. Strašević, *Beg Kulović*, 133.

¹⁰ V. Mujbegović, *Tuzla*, 224, 225.

¹¹ Muslimansko kulturno društvo „Narodna uzdanica“ osnovano je 1923. godine inicijativom najjače političke stranke Muslimana između dva rata – Jugoslovenske muslimanske organizacije. Budući da je osnovana kao kulturno nacionalna protuteža „Gajreta“, Narodna uzdanica u svom programu i sadržaju osim globalnog nastojanja da se osujeti prodor srpske nacionalne i političke ideje među muslimanske mase i omladinu, ničim se nije bitnije razlikovala od Gajreta. Prva i osnovna svrha društva bila je kulturno i privredno podizanje Muslimana Kraljevine Jugoslavije, a glavno sredstvo njenog ispunjenja davanje materijalne pripomoći valjanjoj i čestitoj mladeži, koja se obrazuje u svjetovnim i vjerskim naukama na srednjim i visokim zavodima u državi i na strani. Ismail Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, Tuzla 1998, 13. (dalje: I. Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica*).

¹² I. Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica*, 76, 77.

¹³ Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice“ u društvenom životu Bošnjaka (1923 – 1945)*, Sarajevo 2002, 249-251. (dalje: I. Kemura, *Značaj „Narodne uzdanice“*).

¹⁴ V. Mujbegović, *Tuzla*, 224, 225.

se svojom rodicom Ifaket Tuzlić, mladom, lijepom, djevojkom koja je u svemu slijedila muža. Nakon razvoda, Kulović se oženio Švajcarkinjom Sesil. Visok i malo povijen Sead-beg Kulović i skladna, sportski građena Sesil, bili su neobičan spoj bosanskog bega i mlade Švajcarkinje zaljubljene u Bosnu i svog muža.¹⁵

Sead-beg Kulović, tuzlanski veleposjednik i političar, jedna od najaktivnijih i najutjecajnijih društvenih figura među Bošnjacima Tuzle međuratnog i ratnog perioda. S početka rata bilježimo njegovu ulogu gradonačelnika Tuzle, gdje je ostao negdje oko godinu dana, kada ga je zamijenio Čazim-aga Žunić. Kasnije je obnašao dužnost državnog tajnika, da bi ušao u njemačke kombinacije vezane za aktuelizirani koncept autonomne Bosne, kao eventualni guverner i prvi čovjek. Ipak, njegova stvarna uloga u tom periodu ostaje krajnje tmurna i zamagljena.¹⁶

Historičar Husnija Kamberović, Kuloviće ubraja među 55 najvećih i najuglednijih bošnjačkih porodica u sjeveroistočnoj Bosni.¹⁷ Kulovići su živjeli nadomak Tuzle, na imanju u Malinama, kod Živinica. Maline su bile za tadašnje prilike lijepo, na najmoderniji način uređeno imanje. Kulović je imao moderno poljoprivredno gazdinstvo, prvi je uveo mašine, traktore i ostalo. Imao je i tri automobila. Osim Malina, Kulovići su posjedovali i posjed u Bukinju. Naselje Bukinje je bilo klasično begovsko imanje sa više stambenih i pomoćnih zgrada. Kulovićev posjed u Bukinju blizu grada, bio je manje u upotrebi od posjeda u Malinama gdje se živjelo tokom cijele godine, a ljeti se dolazilo samo povremeno u Bukinje. Imanje u Bukinju bilo je često stjecište raznih izletnika i grupnih posjeta. Uoči Drugog svjetskog rata tu je bilo više organizovanih izleta, bilo omladine, bilo društva „Uzdanica”, čiji je Kulović bio predsjednik¹⁸. Upravo na imanju Sead-bega Kulovića u Bukinju, 1940. godine organizovan je jedan od najvećih izleta napredne omladine koji je organizovao Mjesni komitet SKOJ-a.¹⁹

Politička uvjerenja Sead-bega Kulovića

Što se tiče njegovih političkih opredjeljenja, možemo konstatovati da se nije previše politički eksponirao, niti je uspijevaao dostići neke značajnije političke funkcije, za razliku od njegovog oca. Vjerovatno je to odsustvo interesovanja, ali i lagodan život koji je kao posjednik uživao, uticao na opredjeljenje da nije iskazivao naročite pretenzije za političko djelovanje.

¹⁵ V. Mujbegović, *Tuzla*, 211, 212.

¹⁶ I. Šabotić, *Položaj Bošnjaka*, 279.

¹⁷ H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi*, 187-194. Kamberović ističe da „na teritoriju sedam kotara sjeveroistočne Bosne beglučki kompleksi su se nalazili u rukama krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica, a obuhvatali su krajem Prvog svjetskog rata ukupnu površinu od 187.168.234 dunuma. Između ostalih, navodi i porodicu Kulović.

¹⁸ Tako je na imanju Sead-bega Kulovića, 30. augusta 1936. godine, održan teferič, na kojem je bilo prisutno oko 5000 posjetilaca. Vidi više: *Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1937*, godina V, Sarajevo 1936, 179.

¹⁹ V. Mujbegović, *Tuzla*, 216, 220.

„Ponekad bi se pred izbore malo više aktivirao, ali je obično propadao. Njegove ambicije nisu bile tolike da bi ga podstakle na napore koji se podrazumijevaju u karijeri gradskog političara. Ponekad je izgledalo da se politikom pomalo i povremeno bavi prosto kao hobijem”.²⁰

Što se tiče njegovog političkog angažmana naročito početkom Drugog svjetskog rata, Vera Mujbegović konstatuje slijedeće: „bilo je zlih glasova tada, naročito kasnije dolaskom okupatora u našu zemlju, da je Kulović eksponent neke strane političke sile ili obavještajne službe. Pouzdano znam da ga je otac (Mustafa Mujbegović, op.a), smatrao konzervativcem i germanofilom, kako se i sam Kulović predstavljao. U vjerskom pogledu bio je nešto modernijeg svjetonazora i prilično emancipovan od Islama, u dva braka oženjen katolkinjom”.²¹

Gradonačelnik Tuzle

Sead-beg Kulović, bio je gradonačelnik Tuzle nepunu godinu dana, od 1941. do početka 1942. godine, da bi ga na tom mjestu zamijenio Ćazim-aga Žunić. Nedostatak historijskih izvora ne pruža nam mogućnost da istražimo zašto je samo tako kratko vrijeme proveo na položaju, ali nam to pitanje otvara mnoge dileme. Ako je uživao toliko povjerenje, te bio toliko naklonjen novoj vlasti, zašto nije ostao na tom položaju duže vrijeme? Moguće da je njegovo neslaganje s politikom koju je provodila NDH-a, rezultirala njegovom odlukom, o povlačenju s mjesta gradonačelnika, iako je i dalje ostao naklonjen ideji autonomije Bosne i Hercegovine u okvirima Trećeg Rajha. O tome Sušić, koji u svom djelu *Parergon* krajnje kritički govori o Kuloviću, ističe slijedeće: *Ne iritirajući ustaški režim koji je smatrao privremenim i vještačkim, Sead-beg se koristio svojim prijateljstvima s visokim predstavnicima njemačke vojne sile da u kršu praktičnih pitanja vojne i političke svakodnevice, stalno drži niti autonomije kao jedinog mudrog rješenja. Kad su mu Nijemci ponudili autonomiju Bosne i mjesto guvernera u njoj, on je odbio i preporučio Džafer-bega Kulenovića.*²² Dakle, čak i Sušić, koji krajnje kritički govori o Kuloviću, decidno navodi da je bio svjestan privremenosti NDH-ovskog režima, te da je postupao u toj mjeri da „ne iritira ustaški režim”. Iz navedenog je jasno da je Sead-beg Kulović bio oprezan čovjek, koji je iz određenih praktičnih razloga prihvatao nametnuti režim u mjeri u kojoj je morao i ništa više od toga. U tom smislu ne može se govoriti o ideološkom prihvatanju ustaškog, niti fašističkog režima, koji bi jedino kao takav (ideološki) mogao rezultirati bezrezervnom podrškom ustaškom režimu i bezpogovornom provođenju ciljeva i politika tog ustaškog režima. Uostalom, iz naprijed iznesenih tvrdnji Sušića o Kuloviću

²⁰ Derviš Sušić, *Parergon (Bilješke uz roman o Talu)*, Sarajevo 1980, 211. (dalje: D. Sušić, *Parergon*).

²¹ V. Mujbegović, *Tuzla*, 225.

²² D. Sušić, *Parergon*, 213.

moglo bi se i zaključiti zašto je Sead-beg Kulović tako kratko bio na mjestu gradonačelnika.

Odnos Sead-bega Kulovića prema porodici Mujbegović

Odnos Sead-bega Kulovića i uglednog tuzlanskog doktora Mustafe Mujbegovića, detaljno opisuje Vera Mujbegović, kći Mustafe. Iako su imali suprostavljene stavove, od kojih je Kulović bio istaknuti član „Narodne uzdanice”, a dr. Mujbegović pitomac „Gajreta”, ona konstatuje kako su njihove porodice često posjećivale jedna drugu, a da su Kulović i Mujbegović, dosta vremena provodili zajedno u dugim razgovorima.

Odlaskom Mustafe Mujbegovića u partizane, te nakon njegove pogibije u februaru 1942. godine, Sead-beg Kulović, je stao u zaštitu njegove porodice. O tome Vera Mujbegović kaže slijedeće: *...Pitao je da li nam šta treba, na šta je majka zahvalila i rekla da se nekako snalazimo. Bio je smrknut i mračan u licu, bez traga osmijeha, ali neko saosjećanje se probijalo ispod te maske. Nije više bilo oca s kojim je rado vodio duge političke rasprave. Sada su stvari bile mnogo jasnije i čistije, stajali smo na dvije suprotne strane, što je bila posljedica opšte polarizacije. Majci je rekao da se ne brine, da nas niko neće progoniti ni iseljavati... Ustvari, htio je da nam stavi do znanja da imamo neku vrstu zaštite. Inače, vrlo je vjerovatno da bi majku kao Srbijanku protjerali u Srbiju...*²³ Na ovom primjeru koji predstavlja autentično i argumentovano svjedočenje, evidentno je da je Kulović, unatoč strahotama rata, bio i ostao filantrop, posvećen pomaganju ljudima. Naime, u uslovima NDH-ovske vlasti, iako nije bilo mudro, Kulović je dao podršku porodici partizana, što takođe potvrđuje karakterne vrijednosti Kulovića. Naime, u uslovima ustaške vlasti u Tuzli, pružanje pomoći porodici partizana, makar i od Sead-bega Kulovića, mogla je rezultirati određenom vrstom sankcija protiv samog Kulovića. Međutim, iako sigurno svjestan te činjenice, Kulović se nije dvoumio dati svoju podršku porodici Mujbegović.

Položaj Jevreja u Tuzli u vrijeme gradonačelnika Kulovića

Ono što je činjenica da su u vrijeme njegovog mandata na položaju gradonačelnika, tuzlanski Jevreji slobodno živjeli i radili. Naime, krajem 1941. godine, neko je javio u Zagreb da su u Tuzli Jevreji još uvijek slobodni i da im je dopušteno da vode svoje biznise, dok su drugi gradovi pod njemačkom kontrolom „Judenrein”, odnosno bez Jevreja.²⁴ I po tome je evidentno da Kulović

²³ V. Mujbegović, *Tuzla*, 227.

²⁴ <http://radiokameleon.ba/2017/02/19/tuzla-za-pocetnike-dva-tuzlanska-velikana-ratimir-vedran-deletis/>. (Pristup 30.10.2017).

ideološki nije imao nikakve doticajne tačke sa fašističkim i ustaškim ciljevima i ideologijama, koji su podrazumijevali uništenje Jevreja.

Po nekim navodima, koje je neophodno dodatno istražiti, Sead-beg Kulović i ustaški poglavnik Pavelić su se lično poznavali i to je presudilo da Deletis od Kvaternika dobije pomilovanje za 16 jevrejskih obitelji.²⁵ „Nekoliko srpskih porodica širilo je vijest o tome kako je Sead-beg pomogao Srbima i štitio ih od ustaškog bjesnila. Ne samo u Tuzli, nego i u manjim mjestima Istočne Bosne. I da je čak lično intervenisao da se iz tuzlanskog zatvora pusti nekoliko desetina zarobljenih partizana”.²⁶

Naprijed navedene informacije takođe ne idu u prilog optužbama da je Kulović bio idejni fašista koji se dolaskom okupatora i ustaškog režima primio dužnosti gradonačelnika u Tuzli, za koje je vrijeme vršen progon i logorovanje Srba iz Tuzle.

Zašto je Kulović ostao u Tuzli 1943. i 1944. godine?

Najviše pažnje zaokuplja činjenica da partizani nisu odmah nakon prvog (1943), niti drugog ulaska u Tuzlu (1944), pristupili kažnjavanju Sead-bega Kulovića. To je čak tada bilo jednostavnije, kada su vršeni obračuni i pogubljenja, čak i bez suđenja. Budući da nije nikome nanio štetu, te da je svojim ugledom i djelovanjem spasio značajan broj ljudskih života, Sead-beg Kulović, sasvim sigurno nije ni smatrao da treba bježati iz Tuzle. Iako je kratko bio gradonačelnik, taj položaj nije zloupotrijebio, nego iskoristio. Naime, položaj gradonačelnika mu je donekle i omogućio da olakša život i pomogne ljudima, odnosno da ih spašava.

Uostalom, pitanje saradnika okupatora, kao savremenik tog vremena, možda najbolje definiše Vera Mujbegović, koja je u to vrijeme živjela u Tuzli. *Saradnja sa okupatorom bila je veoma široka i razgranata i skoro da je bilo nemoguće razgraničiti strogo ovaj pojam. Zapravo, svi mi kojimo smo živjeli i boravili u NDH, dobijali garantovano snabdjevanje, išli u školu i na zanat ili službovali, svi smo mi bili na neki način bili saradnici* (okupatora, op. a).²⁷

Što se tiče eventualne odgovornosti Kulovića, zanimljivo je to da je Kulović od 1943. do 1945. godine boravio u Tuzli, te da niko njegovo prisustvo niti djelovanje u tom periodu nije problematizirao. Čak naprotiv, kako navodi Vera Mujbegović, *najprije su naši* (partizani, op. a), *lijepo postupali s Kulovićem, a poslije su zaoštrili*. Kampanja protiv njega počela je negdje početkom 1945. godine govorom Naila Begića u Bristolu. Činjenica da su Kuloviću čak nudili i saradnju i mjesto u agraru u novoj vladi, govori u prilog činjenici da Kulović ustvari nije smatran nikakvim saradnikom okupatora, niti

²⁵ <http://radiokameleon.ba/2017/02/27/tuzla-za-pocetnike-tri-tuzlaka-tri-biografije/>. (Pristup 30.10.2017).

²⁶ D. Sušić, *Parergon*, 213.

²⁷ V. Mujbegović, *Tuzla*, 551.

zločincem. U prilog tome govori iskaz, odnosno kazivanje Omera Gluhića, koji je isto dao Veri Mujbegović, pred njegovu smrt 1987. godine. Između ostalog on navodi slijedeće: *Poslije drugog oslobođenja bio sam ponovno komandant mjesta. Tada smo pitali drugove u Oblasnom komitetu za Kulovića: Šta ćemo sa njim? Rekli su nam da ga angažujemo nešto u vezi s poljoprivredom, pošto je bio veleposjednik i znao je te poslove. Otišli smo k njemu Nedim Šahinpašić i ja i predložili smo mu tu vrstu saradnje. On se na to nasmijao i rekao: bilo bi smiješno Gluhiću, da ja kao beg pomažem vas komuniste.*²⁸ Dakle, u to vrijeme on uopće nije tretiran kao saradnik okupatora, kao narodni neprijatelj, odnosno neko kome bi trebalo suditi.

*Moguće je da Kulović u nekom kasnijem periodu ne bi životom platio svoju saradnju s Nijemcima, s obzirom da se nije materijalno okoristio i da nikome lično nije naškodilo.*²⁹

Suđenje Sead-begu Kuloviću

Suđenje Sead-begu Kuloviću u dosadašnjim naučnim dometima bilo je nepoznanica. U nekoliko radova koji su se bavili ovim pitanjem nije se sa sigurnošću utvrdilo da li je Kuloviću suđeno ili ne. Rijetki koji su do sada istraživali ovo pitanje postavljali su to pitanje bez odgovora: da li je suđeno, ako jeste gdje je presuda? Činjenica jeste da je Sead-begu Kuloviću suđeno, 1945. godine, od strane Vojnog suda Komande Grada Sarajeva. Prepis predmetne presude, koji je uradio Sreski sud Tuzla, na traženje Okružnog narodnog odbora Tuzla, čuva se u Arhivu Tuzlanskog kantona. Cjelokupan predmet koji se sastoji od prepisa presude, te predmeta konfiskacije imovine nalazi se u sklopu arhivskog fonda Okružna uprava narodnih dobara, koji se čuva u Arhivu Tuzlanskog kantona.³⁰

Vojni sud Komande grada Sarajeva, kao nadležan u vijeću sastavljenom od kapetana Vese Jovanovića kao predsjednika, kapetana Šorna Avgustina i Radana Danila, kao članova vijeća, poručnika Radonjić Mašana kao zapisničara, potporučnika Bušatlić Asima, kao zastupnika javnog tužioca za Okrug Sarajevo i optužnice, te optuženog Kulović Seada, zbog krivičnih djela iz člana 13. i 14. *Uredbe o vojnim sudovima*, nakon održanog glavnog pretresa na dan, 28. jula 1945. godine u Sarajevu, osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak političkih i građanskih prava i na konfiskaciju cjelokupne imovine.

Sead-beg Kulović, osuđen je po slijedećim tačkama optužnice:

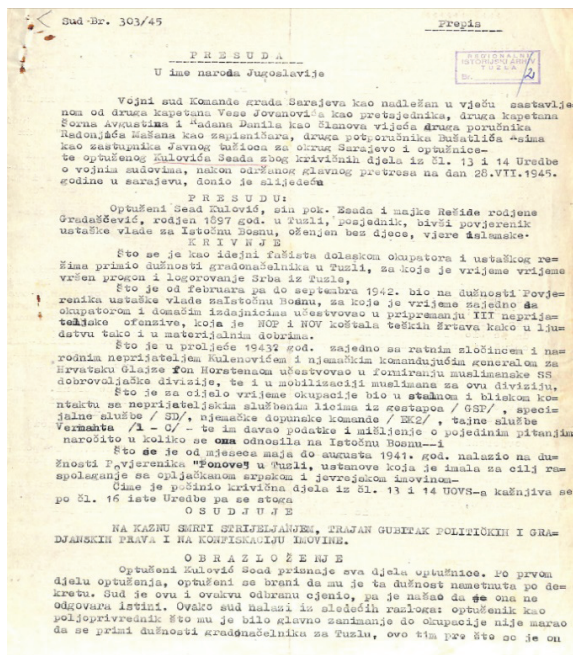
- Što se je kao idejni fašista dolaskom okupatora i ustaškog režima primio dužnosti gradonačelnika u Tuzli, za koje je vrijeme vršen progon i logorovanje Srba iz Tuzle,

²⁸ V. Mujbegović, *Tuzla*, 228, 229.

²⁹ V. Mujbegović, *Tuzla*, 229.

³⁰ Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: *ATK*), Okružna uprava narodnih dobara (dalje: *OUND*), br. 63980.

- Što je od februara pa do septembra 1942. godine bio na dužnosti Povjerenika ustaške vlade za Istočnu Bosnu, za koje je vrijeme zajedno sa okupatorom i domaćim izdajnicima učestvovao u pripremanju III neprijateljske ofanzive, koja je NOP i NOV koštala teških žrtava kako u ljudstvu, tako i u materijalnim dobrima,
- Što je u proljeće 1943. godine, zajedno sa ratnim zločincem i narodnim neprijateljem Kulenovićem i njemačkim komandujućim generalom za Hrvatsku Glajze fon Horstenaom učestvovao u formiranju muslimanske SS dobrovoljačke divizije, te i u mobilizaciji muslimana za ovu diviziju,
- Što je za cijelo vrijeme okupacije bio u stalnom i bliskom kontaktu sa neprijateljskim službenim licima iz Gestapoa, specijalne službe, njemačke dopunske komande, tajne službe Vermahta, te im davao podatke i mišljenje o pojedinim pitanjima naročito ukoliko su se ona odnosila na Istočnu Bosnu,
- Što se od mjeseca maja do avgusta 1941. godine nalazio na dužnosti Povjerenika Ponove u Tuzli, ustanove koja je imala za cilj raspolaganje sa opljačkanom srpskom i jevrejskom imovinom.³¹ (*Prilog 1*).

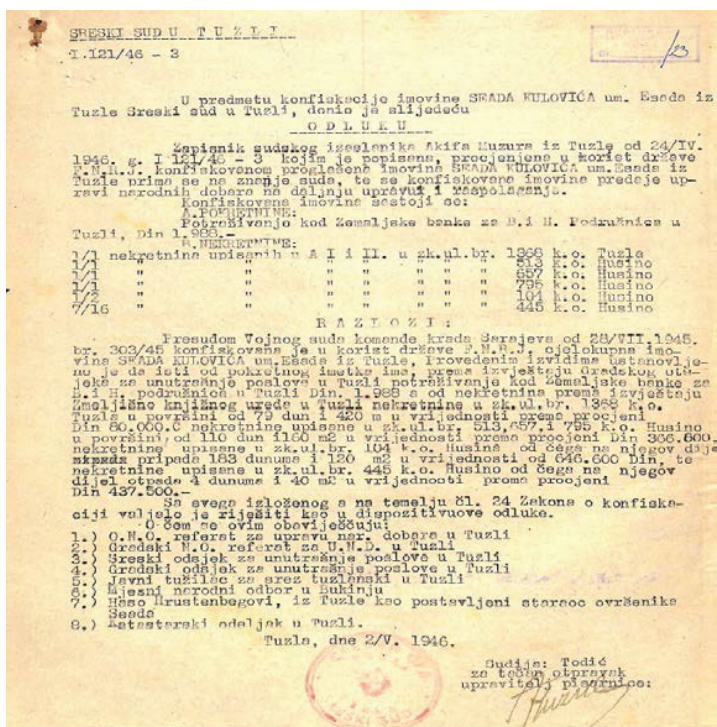
Prilog 1. Presuda Sead-begu Kuloviću.

U obrazloženju presude, navodi se da optuženi Kulović priznaje sva djela optužnice, što je zbudujuće, jer već u slijedećoj rečenici se navodi da je Kulović u svoju odbranu iznio određene činjenice, koje od strane suda nisu prihvaćene.

³¹ ATK, OUND, br. 63980.

Dakle, nelogično je da Kulović u startu prizna sva djela optužnice, pa da se onda brani. Tako na primjer, po prvoj tački optužnice Kulović se branio time da mu je ta dužnost nametnuta po dekretu, što je sud odbio. Dalje, po drugoj tački optužnice Kulović se branio da je on primajući se dužnosti povjerenika za Istočnu Bosnu, htio da istu spasi, da je Nijemci ne ustupe Srbima i Nediću. Sud je takođe odbacio odbranu po ovoj tački. I po ostalim tačkama optužnice, sud nije prihvatio argumente odbrane, te ga je proglasio krivim. Zanimljivo je primijetiti da je po četvrtoj tački optužnice Kulović priznao da je veliki simpatizer Nijemaca i njihove kulture, što samo po sebi nije nikakav zločin. Kulović je presuđen po svim tačkama optužnice.

Osim presude koja je izvršena strijeljanjem, Sead-begu Kuloviću je oduzeta sva imovina, kako pokretna, tako i nepokretna. (*Prilog 2*).

Prilog 2. Odluka o predaji konfiskovane imovine Sead-bega Kulovića Upravi narodnih dobara.

Zemljišni posjedi u Malinama, Husinu, Tuzli, bili su predmet konfiskacije. Uvidom u spise konfiskacije može se zaključiti da je samo u katastarskoj opštini Husino, (*Prilog 3*) Sead-begu Kuloviću konfiskovano oko 485 dunuma zemlje. Radi se o šumama, livadama, voćnjacima, oranicama,

šljivicima, pašnjacima, itd.³² Konfiskovana mu je i sva nepokretna imovina na njegovim imanjima, od kuća, okućnica, pomoćnih objekata, mašina, itd, čija je vrijednost bila izuzetno velika. Osim u K.O. Husino, konfiskovana mu je i imovina u K.O. Tuzla, sa ukupno 80 dunuma zemlje. Na osnovu arhivske građe ARIK-a, ukupna konfiskovana površina zemljišnih posjeda Sead-bega Kulovića iznosila je 1.043 dunuma zemlje.³³

Ner. broj 943/46 prepis

GRUNTOVNI IZVADAK

Katastralna občina: Husino

Broj čestice	OZNAKA NEKRETNINE	Pravne nereg	Površina Dun m2	Primjedba
zk.ul.br. 104				
I.				
118	Šuma Gavrančić	mirie	78 200	
119	livada nad konskom	"	203 420	
120	Šuma Gavrančić	"	203 590	
121	livada "	"	6 400	
122	voćar nad konskom	"	10 930	
123	" " " "	"	3 700	
124	dvorište " " "	"	600	
125	voćar " " "	"	450	
130	livada kod vrela	"	1 300	
134	" " Oblagija	"	6 600	
135	oranica " " "	"	400	
137	" " nad konskom	"	070	
138	" " " "	"	224	
139	voćar " " "	"	030	
140	oranica " " "	"	4 300	
141	vrt " " "	"	950	
142	oranica " " "	"	330	
143	šljivik dol "	"	350	
144	oranica dol "	"	30 200	
145	šuma Dol "	"	13 300	
133/5	livada Hudačko polje	"	200	
217	šuma Milešića	"	650	
242	oranica Milešića	"	303	
243	" " "	"	303	
193/2	" " Hudačko polje	"	100	
193/3	" " " "	"	990	
250/1	" " " "	"	200	
250/2	livada Bara	"	4 500	
256/1	oranica " "	"	500 400	
256/2	livada " "	"	10 410	
267/4	pašnjak kraj ceste	"	3 800	
1843	" " Bara kod ceste	"	3 530	
zk. ul.br. 445				
129/2	kuća sa dvorištem	mulk	1 200	
129/1	cvijetnjak kod konaka	"	800	
129/3	" " " "	"	940	
125/	dvorište " " "	"	33	
127	voćar " " "	"	3 800	
zk.ul.br. 513				
1102/2	livada Ljubeča	mirie	5 570	
133/3	oranica Hudačko polje	"	29 500	
133/4	" " " "	"	6 100	
133/5	livada Hudačko polje	"	20	
zk.ul.br. 657				
1821/2	šuma Jošle	"	9 200	
1822/2	" " Bara	"	13 600	
1806/1	livada Bara	"	12 770	
1806/2	šuma Bara	"	1 300	

Prilog 3. Prepis dijela konfiskovanih nekretnina u KO Husino.

U kolikoj mjeri je tadašnji režim bio bezobziran govori i podatak da je nakon strijeljanja majka Sead-bega Kulovića bukvalno istjerana na ulicu te da joj nijedna muslimanska porodica nije htela (ili nije smjela) pomoći. U konačnici majku su prihvatili porodica Mileva i Joko Četković, koji su o njoj brinuli do njene smrti.

³² ATK, OUNDT, br. 63980.

³³ I. Šabotić, *Položaj Bošnjaka*, 279.

Kuća Sead-bega Kulovića kod „Plavog mosta” u Tuzli i danas svjedoči o tragičnoj sudbini porodice Kulović. Osim kuće, na Sead-bega Kulovića dugo vremena je podsjećala i ulica koja je u Tuzli nosila njegovo ime.³⁴ Pa i sama ta činjenica govori u prilog konstataciji da presuda o „krivnji” Sead-bega Kulovića ne nudi dovoljno uvjerljivih činjenica, koje upućuju na zaključak da je isti bio državni neprijatelj, te stoga ovo pitanje traži detaljnije obrazloženje, za koje su neophodni dodatni izvori prvoga reda.” U suprotnom, antifašistička Tuzla sasvim sigurno ne bi dala naziv ulice nekom „ideološkom fašisti”, kako je okarakterisan u optužnici.³⁵

Prilog 4. Kuća Sead-bega Kulovića u Tuzli.³⁶

³⁴ Današnja ulica „Tuzlanskog odreda“ dugo vremena je nosila naziv ulica Sead-bega Kulovića. Radi se o ulici u kojoj se nalazi Zavod za javno zdravstvo Tuzlanskog kantona.

³⁵ Prema mišljenju historičara Adnana Jahića *Bošnjaci nisu kao narod, kroz tu kolaboraciju, pokazivali nikakvu naklonost prema ideologiji nacionalsocijalizma i fašizma, niti su oni uopće poznavali krajnje intencije te ideologije. Nije poznato da je bilo ko od Bošnjaka tog vremena imao bilo kakve simpatije prema samoj ideologiji, prema zločinačkim implikacijama.* Vidi više: <https://preporod.info/bs/article/47581/adnan-jahic-bosnjaci-kao-narod-nisu-nikada-pokazivali-nikakvu-naklonost-prema-ideologiji-fasizma>. (Pristup: 18.10.2024).

³⁶ <https://www.facebook.com/188327324551151/photos/sead-beg-kulovi%C4%87-zlo%C4%8Dinac-ili-zaslu%C5%BEan-gra%C4%91aninotacsarajlija-esad-beg-kulovi%C4%87-18/563054820411731/>. Kuća je Odlukom Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, kao kulturno dobro, uvrštena u Registar Zavoda. https://bastina.ba/wp-content/uploads/2021/04/Registar_dobara_Tuzla.pdf. (Pristup: 18.10.2024).

Zaključak

Uzimajući u obzir naprijed navedeno, vidljivo je u kolikoj mjeri je nova, jednopartijska, partizanska, komunistička, ideološka vlast bila brutalna prema svim neistomišljenicima. Obračuni su bili brutalni, a za posljedicu su imali presude na smrt (sa ili bez suda), oduzimanje svih građanskih i političkih prava, te konfiskaciju cjelokupne imovine. U predmetu protiv Sead-bega Kulovića, a na osnovu naprijed iznesenih činjenica, evidentno je da nije prezentiran niti jedan valjan dokaz, koje potvrđuje navode optužnice. Naprotiv, s druge strane, poznate su činjenice koji potvrđuju da je Sead-beg Kulović pomagao partizanskim porodicama, zatim Srbima, te Jevrejima. Da on nije bio „idejni fašista” to čak posredno potvrđuje i Derviš Sušić u svom *Parergonu*, iako kritički nastrojen prema Kuloviću, on ipak navodi da je po njegovom mišljenju Kulović smatrao ustaški režim privremenim, i da je sve ono što Kulović radio, samo iz razloga da ne bi iritirao ustaški režim. U optužnici nigdje dokaza o deportovanju Srba i Jevreja. U isto vrijeme prisutna su saznanja da su baš u njegovo vrijeme, Jevreji u Tuzli živjeli slobodno, čak i vodili svoje poslove. Na kraju, činjenica da je bio gradonačelnik u vrijeme ustaške vlasti samo po sebi ne znači da je neko zločinac, jer je bilo gradonačelnika koji su i poslije njega bili na poziciji gradonačelnika, pa i na drugim značajnim javnim funkcijama, pa nisu osuđeni. Na koncu ukoliko postoji ciljano namjera da se nekog okrivi i osudi za saradnju sa okupatorom, onda bi hipotetički svi oni koji su živjeli i radili u Tuzli u tom periodu mogli biti optuženi i osuđeni. Tome u prilog najbolje svjedoči stav Vere Mujbegović, koja je upravo ustvrdila slijedeće: „Zapravo, svi mi koji smo živjeli i boravili u NDH, dobijali garantovano snabdjevanje, išli u školu i na zanat ili službovali, svi smo mi bili na neki način bili saradnici (okupatora, op. a).”

Da je Kulović „idejni fašista” kako stoji u optužnici, onda bi bilo logično da se vlast obračunala sa Kulovićem već poslije prvog oslobođenja Tuzle, 1943. godine ili pak 1944. godine, nakon konačnog oslobođenja Tuzle. Na kraju, poznata su brojna smaknuća čak i bez suđenja i suda, čak i za manje stvari od „idejnog fašizma” za koji je, između ostalog optužen Kulović. Međutim, nova vlast nije našla za shodno da kazni Sead-bega Kulovića ni 1943, ni 1944. godine. Zašto? Možda to najbolje potvrđuje izjava Omera Gluhića, komandanta Tuzle, koji je tražeći upute o postupanju sa Kulovićem, od nadležnih iz Oblasnog komiteta, dobio odgovor da ga angažuju u vezi poljoprivrede, jer je on stručan za to.

Dakle, kada se sveukupno sagleda i analizira postupak protiv Sead-bega Kulovića, uzimajući u obzir izvore, kao i sjećanja savremenika, od kojih mnogi nisu bili naklonjeni Kuloviću, te su po tom osnovu i više nego objektivna i nepristrasna njihova svjedočenja, možemo iznijeti stav da je Sead-beg Kulović stradao zbog bezobzirnosti i brutalnosti novog, komunističkog režima i pljačke njegove ogromne imovine, te da, uprkos presudi, ne postoje čvrsti i nepobitni dokazi njegove krivice.

Summary

Taking into account the above, it is clear to what extent the new, one-party, partisan, communist, ideological regime was brutal towards all dissenters. The reprisals were brutal, and the consequences included death sentences (with or without trial), the stripping of all civil and political rights, and the confiscation of all property. In the case against Sead-beg Kulović, based on the previously mentioned facts, it is evident that no valid evidence has been presented to support the claims in the indictment. On the contrary, there are known facts that confirm that Sead-beg Kulović helped partisan families, Serbs, and Jews. The fact that he was not an “ideological fascist” is even indirectly confirmed by Derviš Sušić in his *Parergon*. Although critical of Kulović, Sušić states that Kulović considered the Ustasha regime temporary and that everything Kulović did was simply to avoid irritating the Ustasha regime. The indictment provides no evidence of deportations of Serbs and Jews. At the same time, it is known that during his time, Jews in Tuzla lived freely, even conducting their businesses. Finally, the fact that he was the mayor during the Ustasha regime does not, in itself, mean that he was a criminal, as there were mayors who, even after him, held the position of mayor and other significant public offices, yet were not convicted. Ultimately, if there is a targeted intention to blame and convict someone for collaborating with the occupiers, then hypothetically, everyone who lived and worked in Tuzla during that period could be accused and convicted. This is best illustrated by the statement of Vera Mujbegović, who specifically asserted the following: “In fact, all of us who lived and resided in the NDH, received guaranteed supplies, went to school, learned a trade, or worked, we were all in some way collaborators (with the occupiers, ed).”

If Kulović was an “ideological fascist,” as claimed in the indictment, it would be logical for the authorities to have dealt with him after the first liberation of Tuzla in 1943 or even after the final liberation of Tuzla in 1944. In the end, there are numerous executions without trial, even for lesser offenses than “ideological fascism,” for which Kulović was, among other things, accused. However, the new regime did not see fit to punish Sead-beg Kulović in 1943 or 1944. Why? Perhaps the statement from Omer Gluhić, the commander of Tuzla, best confirms this. When seeking instructions on how to deal with Kulović from the relevant authorities in the District Committee, he was advised to involve him in agriculture, as he was an expert in the field.

Therefore, when we look at the overall process against Sead-beg Kulović, considering the sources and the memories of contemporaries, many of whom were not favorable toward him and whose testimonies are more than objective and impartial, we can conclude that Sead-beg Kulović suffered because of the recklessness and brutality of the new communist regime and the plundering of his vast property. Despite the conviction, there is no solid and irrefutable evidence of his guilt.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Arhiv Tuzlanskog kantona: *Okružna uprava narodnih dobara*.

Knjige/Books:

1. Hadžiahmetović Ismail, *Narodna uzdanica u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, Tuzla 1998,
2. Jahić Adnan, *Između čekića i nakovnja - Bosanskohercegovački muslimani (Bošnjaci) u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)*, Zagreb 2023,
3. Jahić Adnan, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla 1995,
4. Kamberović Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878-1918. godine*, Sarajevo 2003,
5. Kamberović Husnija, *Osuđeni na smrt u Bosni i Hercegovini 1945-1949. godine*, Sarajevo 2012,
6. Kemura Ibrahim, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice” u društvenom životu Bošnjaka (1923 – 1945)*, Sarajevo 2002,
7. Mujbegović Vera, *Tuzla moje mladosti, nostalgичna pripovest*, Tuzla, 2016,
8. Sušić Derviš, *Parergon (Bilješke uz roman o Talu)*, Sarajevo 1980.

Članci/Articles:

1. Strašević, Salih, Dobri beg Kulović, *Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 5, Tuzla 2012.
2. Šabotić, Izet, Položaj Bošnjaka na širem tuzlanskom području neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u: *Zbornik radova/Naučni skup „Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu”*, Sarajevo 24. novembar 2011, Sarajevo 2012.

Kalendari/Calendars:

1. *Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1937*, godina V, Sarajevo 1936.

Internet:

1. <https://pdfcoffee.com/izet-aboti-poloaj-bonjaka-na-irem-tuzlanskom-podruju-neposredno-nakon-drugog-svjetskog-rata-pdf-free.html>.
2. <https://akos.ba/dramaticna-historija-bosnjaka-smrt-sead-bega-kulovica/>.
3. <http://radiokameleon.ba/2017/02/19/tuzla-za-pocetnike-dva-tuzlanska-velikana-ratimir-vedran-deletis/>.
4. <http://radiokameleon.ba/2017/02/27/tuzla-za-pocetnike-tri-tuzlaka-tri-biografije/>.
5. <https://preporod.info/bs/article/47581/adnan-jahic-bosnjaci-kao-narod-nisu-nikada-pokazivali-nikakvu-naklonost-prema-ideologiji-fasizma>.
6. <https://www.facebook.com/188327324551151/photos/sead-beg-kulovi%C4%87-zlo%C4%8Dinac-ili-zaslu%C5%BEan-gra%C4%91aninotacsarajlija-esad-beg-kulovi%C4%87-18/563054820411731/>.
7. https://bastina.ba/wp-content/uploads/2021/04/Registar_dobara_Tuzla.pdf.